

MA'RİFETÜ'L-KURRÂ'İ-KİBÂR

(معرفة القراء الكبار)

Zehebî'nin (ö. 748/1348)
kıraat âlimlerinin
biyografilerine dair eseri.

Kaynaklarda genellikle *Ṭabaḳâtü'l-kurrâ'* diye zikredilen eserin tam adı *Ma'rifetü'l-kurrâ'î'l-kibâr 'ale't-ṭabaḳâti ve'l-a'sâr'*dir. Berlin nüshasının kapağında (nr. 3140) *Ṭabaḳâtü'l-kurrâ'*, Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüshasında (nr. 1116) *Ṭabaḳâtü'l-kurrâ'î'l-meşhûrîn* yazılı ise de müellifin kontrolünden geçmiş Rabat (nr. 119) ve Paris (nr. 3084) nüshalarında eser *Ma'rifetü'l-kurrâ'î'l-kibâr 'ale't-ṭabaḳâti ve'l-a'sâr* olarak adlandırıldığından yapılan neşirlerinde bu isim tercih edilmiştir.

Müellif tabakalar halinde düzenlediği biyografileri Hz. Osman'dan başlayarak kendi çağdaşlarına kadar getirmiştir. Kitabına kurrânın önde gelenlerini (kurrâ-i kibâr) almışsa da bu kurala uymadığı da olmuştur (meselâ bk. II, 709). Eserin telifi sırasında göz önünde bulundurulmuş diğer bir husus da biyografilerine yer verilen kıraat âlimlerinin hangi hocalardan okuduklarının ve kendilerinden kimlerin istifade ettiğinin belirtilmesidir. Ancak Zehebî yer yer bu kuralı da ihlâl etmiştir (II, 727).

Kurrânın biyografisine dair eserler erken dönemlerden itibaren yazılmaya başlanmışsa da Zehebî'den önce telif edilenlerden hiçbirinin günümüze ulaşmaması, ayrıca *Ma'rifetü'l-kurrâ'*'nin kendi alanında zamanımıza kadar gelen iki eserden biri olması ve diğerinin de (İbnü'l-Cezerî'ye ait *Gâyetü'n-Nihâye*) iki temel kaynağından birini teşkil etmesi onun önemini artırmıştır (İbnü'l-Cezerî, I, 3).

İbn Hacer el-Askalânî, Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinden söz ederken onun bu kitabından çeşitli muhtasarlar meydana getirdiğini, *Ṭabaḳâtü'l-kurrâ'*'nin (*Ma'rifetü'l-kurrâ'*) bunlardan biri olduğunu söylemişse de bu doğru değildir. Zira *Ma'rifetü'l-kurrâ'*'da yer alan pek çok biyografi *Târîhu'l-İslâm*'da bulunmadığı gibi *Ma'rifetü'l-kurrâ'*'daki biyografilerde mevcut birçok bilgi de *Târîhu'l-İslâm*'da ihmal edilmiştir.

Ma'rifetü'l-kurrâ''nin nüshaları üzerinde yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre eser üç defa kaleme alınmış, ikinci ve üçüncü yazımları sırasında esere yeni biyografiler ve bilgiler eklenmiştir. Nasr b. Selmân el-Menbicî'nin (ö. 719/1319) biyografisini yazarken onun hayatta oldu-

ğunun kaydedilmesinden anlaşılacağı üzere (II, 736) eserin ilk telifi 719'dan (1319) önce tamamlanmış olup bu nüshada 734 biyografi yer almaktadır. 1018 biyografi ihtiva eden, bir önceki düzenlemeye göre biyografiler arasında bazı takdim ve tehirlerin yapıldığı Paris Bibliothèque Nationale'deki nüshanın (nr. 2084) mukabele kaydında belirtilen istinsah tarihinin 21 Şâban 724 (13 Ağustos 1324) ve müelliften dinlenerek yapılmış tashih kaydının 9 Cemâziyelâhir 725 (23 Mayıs 1325) olduğu dikkate alındığında eserin ikinci tertibinin bu tarihlere yakın bir zamanda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. 1217 biyografiye yer verilen üçüncü yazım ise Rebîülevvel 730'da (Ocak 1330) tamamlanmış olup bizzat Zehebî'nin kaydettiği gibi bu sırada esere yeni biyografiler ve bilgiler eklenmiş (III, 516), takdim ve tehirler yapılmıştır. Müellif daha sonra kitap için on bir biyografiden oluşan bir zeyil kaleme almıştır. Telif sırasında hayatta olan bazı âlimlerin vefat tarihlerinin yazılması, müellifin bu eseriyle en azından Şâban 747 (Kasım-Aralık 1346) tarihine kadar ilgisini sürdürdüğünü ve ona bazı notlar eklediğini göstermektedir (bu tür örnekler için bk. III, 1180, 1183, 1187, 1196, 1204, 1227).

Ma'rifetü'l-kurrâ' ilk defa Muhammed Seyyid Câdülhak tarafından iki cilt halinde neşredilmiş olup (Kahire 1969) 721 biyografi içeren bu baskı Selâhaddin el-Müneccid ve eserin diğer neşirleri tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir. 734 biyografi ihtiva eden ikinci neşri Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnaût ve Sâlih Mehdî Abbas'ın tahkikiyle yine iki cilt olarak yapılmış (Beyrut 1404/1984), müellifin en son çalışmalarının ve notlarının yer aldığı üçüncü neşri, biri fihristlere ayrılmak üzere dört cilt halinde Tayyar Altıkulaç tarafından gerçekleştirilmiştir (İstanbul 1995). Eserin bu neşrinde Zehebî'nin ve Affüddin Abdullah b. Muhammed el-Matarî'nin (ö. 765/1363) zeyilleriyle birlikte 1241 biyografi yer almaktadır. Bu neşre ayrıca müellifin hayatının anlatıldığı ve 273 eserin tanıtıldığı bir mukaddime eklenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, II, 736; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 13-14; a.e. (Altıkulaç), II, 709, 727; III, 516, 1180, 1183, 1187, 1196, 1204, 1227; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 9, 65-92; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 3; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmîne*, III, 337; Selâhaddin el-Müneccid, "Ma'rifetü'l-kurrâ'î'l-kibâr 'ale't-ṭabaḳât ve'l-a'sâr li'z-Zehebî", *MMLADm.*, XLIX/1 (1394/1974), s. 133-137.

TAYYAR ALTIKULAÇ

MA'RİFETÜ'S-SAHÂBE

(معرفة الصحابة)

İlk dönemlerde
sahâbenin hayatına dair eserlerin
ve hadis usulü kitaplarında
sahâbe hakkında verilen bilgilerin
ortak adı.

Sözlükte "bilgi" anlamındaki *ma'rife* ile *sahâbe* kelimesinden meydana gelen terkip "sahâbilerin hayatına dair nakledilen rivayetler, bilgiler ve sözler" mânasına gelmektedir. *Ma'rife* kelimesi ilk dönemlerden itibaren hakkında bilgi edinilmek istenen kişi, yer ve konularla birlikte "ma'rifetü'l-büldân, ma'rifetü'l-kurrâ, ma'rifetü'r-ricâl, ma'rifetü ulûmi'l-hadis" şeklinde kullanılmış, *ma'rifetü's-sahâbe* tabiriyle de ashaba dair bilgiler kastedilmiştir.

Ashap Kur'an âyetlerinin şahidi, Hz. Peygamber'in hadislerinin bir parçası ve râvisi, siyer ve megâzinin fiilen içinde bulunmuş birer unsuru, Resûl-i Ekrem'den sonraki devrin etkili şahsiyetleri olduğundan müslümanlar onlarla ilgili bilgileri nakletmeye büyük önem vermişlerdir. Daha I. (VII.) yüzyılda tefsir, hadis, siyer, megâzî ve ensâba dair rivayetlerin yazılı metinler halinde veya şifahî olarak nakledilmesiyle *sahâbe* bilgisi sonraki nesillere intikal etmeye başlamış, bu bilgiler tefsir ve hadisle ilgili rivayetler yoluyla dağınık bir şekilde ve siyer, megâzî, ensâb kitaplarıyla ilk asra dair tarihî bilgiler arasında yoğun olarak ve daha düzenli biçimde gelmiştir (Muhammed b. Sâmil es-Sülemî, s. 313 vd.).

Sahâbilerin özellikleri isim ve sayılarına dair yazılı belgeler daha Resûlullah döneminde ortaya konmuş, hicretin ardından Medine'de yapılan nüfus sayımı ile daha sonra gerçekleşen savaşlara katılan sahâbilerin isim ve sayılarına dair önemli bilgiler nakledilmiştir. Ancak bunlarla ilgili sağlıklı bilgiler Hz. Ömer tarafından oluşturulan divanda yer almış, *sahâbe* tabakatına dair eserler de büyük ölçüde bu divana dayanmıştır.

Hz. Ömer 20 (641) yılında fetihlerle artan devletin fey' gelirlerini düzenli bir şekilde dağıtmak üzere divan denilen bir teşkilât kurmuş, bunun için kabile mensupları tesbit edilmiş, mevâlî ile birlikte muhacir ve ensarın adları yazılmış, bunların özellikle İslâm'a girişteki önceliği göz önünde bulundurularak dine yaptıkları hizmetlere, Hz. Peygamber'e olan yakın-

liklarına ve onunla beraber mücadelelerine göre kendilerine maaş bağlanmıştır. Bu divanın Urve b. Zübeyr b. Avvâm, Ebân b. Osman b. Affân, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak ve Ebû Ma'ser es-Sindî gibi ilk megâzî müellifleri tarafından sözlü ve yazılı olarak nakledildiği anlaşılmaktadır. Ensâb âlimlerinin de faydalandığı divanı Vâkıdî, *Vaz'u 'Ömer ed-devâvîn ve taşnîfû'l-kabâ'il ve merâtibihâ ve ensâbihâ* adlı eserinde (İbnü'n-Nedîm, s. 111) değerlendirmiş, bu çalışma, ashaba dair isim listelerini koruduğu gibi kabile esaslı göz önüne alınarak yazılacak tabakat kitaplarına öncülük etmiştir. Nitekim talebesi İbn Sa'd *et-Tabakâtü'l-kübrâ'sını* divana göre tasnif etmiş, eserinin III. cildine Bedir Gazvesi'ne katılan muhacirlerle başlamış, onları kabilelerine göre sıraladıktan sonra ensardan Bedir Gazvesi'nde bulunanlara, bu gazveye katılmayan muhacir ve ensarla Mekke fethinden önce İslâm'a girenlere işaret etmiştir. Sahâbe hakkında bilgi veren ve neseb esasına göre yazılan Halife b. Hayyât'ın *Kitâbü't-Tabakât*'i, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*'i ve İbn Ebû Âsim'in *el-Âhâd ve'l-meşânî'siyle* ensâb konusundaki belli başlı kitapların telifinde bu divanın etkisi olmuştur (Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, neşredeninin girişi, s. 195 vd.).

III. (IX.) yüzyıldan itibaren hadis râvileri hakkında kaleme alınan eserlerde genellikle sahâbeye ayrılan bölümler bulunmasına rağmen *Kitâbü Aşhâbi'n-nebî ve Esmâ'ü's-sahâbe* gibi eserler yazmış olan (DİA, VI, 371) Buhârî'den sonra sahâbeye dair müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. "Esmâ'ü's-sahâbe, kitâbü's-sahâbe, târifü's-sahâbe, mu'cemü's-sahâbe, tesmiyetü ashâbi'n-nebî" gibi adlarla anılan bu eserler arasında ma'rifetü's-sahâbe adıyla telif edilene dikkat çekmektedir. Ma'rifetü's-sahâbe türü çalışmalar genellikle bütün ashop hakkında bilgi vermek amacıyla kaleme alınan eserler olup Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah el-Berkî (ö. 270/883) (Kettânî, s. 127-128), Ebû Mansûr el-Bâverdî (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1739), Ebû Abdullah İbn Mende (DİA, XX, 178), Ebû Nuaym el-İsfahânî (a.g.e., X, 203), Müstağfirî ve Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Kayserânî'nin (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1739) *Ma'rifetü's-sahâbe*'leri bunların belli başlılarıdır. Belli özellikleri olan ya da bir bölgeye yerleşen sahâbileri tanıtmak maksadıyla yazılan eserler de vardır. Haysam b. Adî'nin *Men revâ 'ani'n-nebî mine's-sahâbe* (İbnü'n-Nedîm, s. 112),

Ali b. Medîni'nin *Ma'rifetü men nezele sâ'ire'l-büldân mine's-sahâbe* (Kettânî, s. 127) ve Abdüssamed b. Saîd el-Himsî'nin *Men nezele Hıms mine's-sahâbe* (Muhammed b. İbrâhim eş-Şeybânî, s. 231) adlı eserleri bu çalışmalar arasında sayılabilir.

Türün günümüze ulaşan en hacimli kitabı Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Ma'rifetü's-sahâbe*'sidir. Müellif eserinde muhacirleri ve ensarı tanıtır onların faziletlerine işaret etmekte, Bedir Gazvesi ile Hudeybiye'de bulunanların sayısını ve değerini gösteren rivayetleri sıralamakta, ashabin faziletlerine, özelliklerine ve sayılarına dair bilgiler nakletmekte, önce aşere-i mübeşşereyi ve adı Muhammed olanları ele almakta, ardından alfabetik sıraya göre diğer sahâbileri tanıtmaktadır. Kitabın sonunda künyesiyle bilinenleri ve kadın sahâbileri zikretmektedir. Ebû Nuaym, her sahâbi için onun naklettiği hadislerden veya hakkında rivayet edilenlerden örnekler vermekte, zaman zaman bunların sıhhatini değerlendirmektedir. *Ma'rifetü's-sahâbe*'nin mükemmel bir nüshası iki cilt halinde günümüze kadar gelmiş (TSMK, III. Ahmed, nr. 497), bu nüshanın başından itibaren Sevr es-Sülemî'nin biyografisine kadar olan kısmını Muhammed Râzî b. Hâc Osman yayımlamıştır (I-III, Medine-Riyad 1408/1988). V. (XI.) yüzyıla kadar telif edilen ma'rifetü's-sahâbe türü eserler daha sonra bütün sahâbileri bir araya toplamayı hedef alan çalışmaların, özellikle de İbn Abdülber en-Nemerî'nin *el-İsti'âb*, İzzeddin İbnü'l-Esir'in *Üsdü'l-ğâbe* ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İşâbe* adlı eserlerinin birinci derecede kaynağı olmuştur.

Hadis usulüne dair eserler yazılmaya başlanınca sahâbeyle ilgili teorik bilgiler bu eserlerde ma'rifetü's-sahâbe başlığı altında verilmiştir. Bilindiği kadarıyla sahâbe hakkındaki bilgileri bir usul konusu olarak ilk defa ele alan kişi Hâkim en-Nisâbüri olup bu bilgileri *Ma'rifetü'ulûmi'l-hadis*'inde "Ma'rifetü's-sahâbe" başlığı altında özetlemiştir. İbnü's-Salâh eş-Şehrezürî ma'rifetü's-sahâbe konusunu hadis ilimlerinden biri olarak ele almış, sahâbeye dair daha önceki usûl-i hadis kitaplarında verilen bilgileri genişleterek bu başlık altında kaydetmiştir (*Ulûmü'l-hadis*, s. 291-301). Ardından Nevevî *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik*'te (s. 193-199), İbn Kesîr *İhtîşâru'ulûmi'l-hadis*'te (Ahmed Muhammed Şâkir, s. 179-191), Zey-

nüddin el-İrâkî *Fethü'l-muğîş*'te (s. 342-365) ve Süyûtî *Tedribü'r-râvî*'de (II, 206-234) aynı metodu takip etmiştir. Fezâilü's-sahâbe konusu da ma'rifetü's-sahâbenin bir dalıdır (bk. FEZÂİLÜ'S-SAHÂBE).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "arî" md.; Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *en-Neseb* (nşr. Meryem M. Hayrûddir), Beyrut 1410/1989, neşredeninin girişi, s. 61-144, 195 vd.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 6 vd.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdeddü), s. 111, 112; Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü'ulûmi'l-hadis*, Beyrut, ts. (el-Mektebü't-ticârî li't-tibâa), s. 22-25; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe* (nşr. M. Râzî b. Hâc Osman), Medine-Riyad 1408/1988, I, 105 vd.; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 63-70; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 291-301; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik* (nşr. Nüreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 193-199; İrâkî, *Fethü'l-muğîş*, s. 342-365; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, II, 206-234; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1739; J. Horovitz, *el-Megâzi'l-ülâ ve mü'ellifühâ* (trc. Hüseyin Nassâr), Kahire 1369/1949, s. 3 vd.; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ışü'l-haşîş*, Kahire 1377/1958, s. 179-191; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 51, 127-128; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/1, s. 439; Muhammed b. İbrâhim eş-Şeybânî, *Mu'cemü mâ üllife 'ani's-sahâbe ve ümmehâti'l-mü'minin ve âli'l-beyt*, Küveyt 1414/1993, s. 219-220, 231; Muhammed b. Sâmil es-Sülemî, *Menhecü kitâbeti'l-târîhi'l-İslâmî*, Mekke 1418/1998, s. 313 vd.; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, "Te'tavvürü't-te'lîf fi ma'rifetü's-sahâbe", *Mecelletü'l-Bağşi'l-ilmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, sy. 4, Mekke 1401/1981, s. 351-364; M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DİA*, VI, 371; Abdülazîz ed-Dürî, "Divan", a.e., IX, 378; Osman Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", a.e., X, 203; M. Yaşar Kandemir, "İbn Mende, Ebû Abdullah", a.e., XX, 178.

MEHMET EFENDİOĞLU

MA'RİFETÜ ULŪMİ'İ-HADİS

(معرفة علوم الحديث)

Hâkim en-Nisâbüri'nin

(ö. 405/1014)

hadis usulüne dair eseri.

Ma'rifetü'uşûli'l-hadis olarak da anılan eser, bilindiği kadarıyla Râmhürmüzî'nin *el-Muḥaddişü'l-fâsıl*'ının ardından hadis usulüne dair kaleme alınan ikinci çalışmadır. Hâkim en-Nisâbüri, sünnet ilimleri konusunda insanların bilgisizce konuşmasını ve bid'atlara dalmasını önlemek amacıyla telif etmeye karar verdiğini söylediği bu eserinde usûl-i hadis ile ilgili elli iki konuya temas ederek kendi dönemine kadar yazılan en geniş usul kitabını ortaya koymuştur. Hadis usulü konularının tam mânasıyla şekillenmediği bir dönemde kaleme alınan eserde birta-